

10. *Лисяк-Рудницький І.* Драгоманов як політичний теоретик // Лисяк-Рудницький І. Историчні есе: В 2 т. – Т. 1 / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К., 1994. – С. 299–347.
11. *Мирний Панас (Рудченко П.Я.)*. Зібрання творів: У 7 т. – К., 1968.
12. *Охрімович Ю.* Розвиток української національно-політичної думки. – Нью-Йорк, 1965. – 120 с.
13. *Полтавщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького.* – К.: УЕ, 1992.
14. *Салтовський О.І.* Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя). – К.: Вид. ПАРАПАН, 2002. – 396 с.
15. *Теліга О.* Партачі життя. Про Т.Г. Шевченка // *Голос України.* – 1992. – № 42. – 7 березня.
16. *Ушкалов Л.* Гуманізм Тараса Шевченка // *Ушкалов Л. Сковорода та інші: Причини до історії української літератури.* – К.: Факт, 2007. – 552 с.
17. *Федотов Г.* Россия и свобода. – Эл. ресурс: <http://www.vehi.net/fedotov/svoboda.html>
18. *Фізер Дж.* Філософія чи філо-софія Тараса Шевченка? // *Слово і час.* – 1990. – № 5. – С. 33–40.
19. *Черкаський В.* Панас Мирний. Біографія. – К., 1973.

УДК 821.161.2 “18/19”

К.В. МИЦ
(Київ)

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ХУДОЖНІХ КОНЦЕПТІВ ІСТОРІЇ В ЛІТЕРАТУРІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація.

Мыц Е.В. Интерпретация художественных концептов истории в литературе XIX – начала XX века.

В статье систематизировано литературно-критические работы и научные исследования XIX – начала XX века, посвященные изучению категории историзма в художественной литературе. На материале исторической прозы данного периода выявлено общие и отличительные черты интерпретации художественных концептов истории.

Ключевые слова: историзм, концепт, художественная правда, историческая правда, домысел, вымысел.

Анотація.

Миц К.В. Інтерпретація художніх концептів історії в літературі XIX –початку XX століття.

У статті систематизовані літературно-критичні праці та наукові дослідження XIX – початку XX століття, присвячені вивченню категорії історизму в художній літературі. На матеріалі історичної прози зазначеного періоду виявлено спільні та відмінні риси інтерпретації художніх концептів історії.

Ключові слова: історизм, концепт, художня правда, історична правда, домисел, вимисел.

Summary.

Myts K.V. The interpretation of artistic concepts of history in the literature of XIX – beginning of the XX century.

In the article literary-critical works and researches of XIX – beginning of the XX century devoted to studying the category of historicism in literature are systematized. Common and distinctive features of the interpretation of artistic concepts of history are investigated on the material of historical prose of this period.

Key words: historicism, concept, artistic truth, historical truth, conjecture, fantasy.

Історичне минуле – невичерпний матеріал, до якого митці слова звертаються не одне століття поспіль, створюючи кращі зразки художньої літератури. Прозові тексти історичної тематики сприймаються кожним наступним поколінням по-новому, під різним кутом зору трактуються історичні події та явища, різнопланово висвітлюється діяльність відомих діячів минулого. Невід’ємними критеріями для об’єктивної передачі історичної дійсності в літературних текстах стають характерні для них художні концепти, основоположним серед яких є «історизм».

Незважаючи на ґрунтовні праці Л. Александрової, С. Андрусів, Є. Барана, І. Варфоломєєва, М. Гіршмана, А. Гуляка, Ф. Кейди, Г. Ленобля, Г. Лукача, Є. Мелетинського, Б. Мельничука, М. Сиротюка, присвячені категорії історизму та різним аспектам дослідження історичної прози, незначну увагу приділено огляду художніх концептів історії в літературі XIX – початку XX століття.

З огляду на сказане, вважаємо за доцільне узагальнити і систематизувати наукові розвідки й літературно-критичні праці XIX – початку XX століття та простежити інтерпретацію художніх концептів історії на матеріалі прози зазначеного періоду.

«Батьком історизму» прийнято вважати видатного німецького філософа Й. Гердера, який своїми науковими працями сприяв поширенню концепції історизму як в науці, так і в художній літературі. Під історизмом вчений розумів переосмислене ставлення до подій минулого та тісний взаємозв'язок історії з сучасністю. Однак витoki історизму сягають ще часів античності і нерозривно пов'язані з ім'ям Арістотеля. У «Поетиці» давньогрецький філософ зробив спробу співставлення літератури та науки, висвітлюючи питання правдивості та художньої вигадки. Епічна поезія, на думку Арістотеля, «не повинна бути схожа своїм складом на історичні твори, в яких треба показати не одну дію, а один час» [Арістотель 1967: 80], а, навпаки, масштабно зображувати події давнини. Згодом значний внесок у вивчення історизму зробили Лессінг та Гегель, які визнавали домінування художньої правди в літературному творі над історичною. Впровадження та подальший розвиток принципів історизму в літературі утверджувалися завдяки досвіду європейських митців слова, зокрема творчій спадщині В. Скотта, В. Гюго, О. Бальзака, Ф. Стендаля, Ф. Купера, О. Пушкіна, О. Толстого та ін., які плідно працювали над художніми творами історичної тематики.

Активний розвиток історичної прози на теренах України припадає на XIX – початок XX століття. Досвід попередників стимулював українських митців слова до висвітлення маловідомих подій минулого, зображення історичних постатей із проекцією на сучасність, викриття найактуальніших проблем тогочасного життя. За цю роботу взялися В. Будзинівський, Є. Гребінка, Б. Грінченко, М. Грушевський, Дніпрова Чайка, А. Кащенко, М. Костомаров, П. Куліш, Марко Вовчок, Д. Мордовець, І. Нечуй-Левицький, М. Старицький, О. Стороженко, Д. Яворницький та ін.

Безумовно, що з розвитком історичної прози постала нагальна потреба в інтерпретації її провідних концептів, у детальному літературознавчому аналізі художніх текстів історичної тематики та в літературно-

критичному дослідженні шляхів передачі історичного минулого митцями слова.

Тісний взаємозв'язок мистецтва слова з іншими гуманітарними науками надав можливість як для загального розгляду принципу історизму, так і суто літературного, в межах якого згадана категорія набуває рівня художнього мислення. Історія стає одночасно як предметом художньої рецепції, так і своєрідним джерелом осягнення проблем сучасності. Домінуючими концептами історизму, на думку теоретиків літератури, виступають опозиції «художня правда» та «історична правда», «художній домисел» та «художній вимисел».

Своєрідним «ключем» для кращого розуміння творів історичної тематики є вивчення специфіки співвідношення в них художньої та історичної правди. І хоча українські письменники XIX – поч. XX ст. ще не досить свідомо оперували цими поняттями, проте мали власні новаторські концепції тлумачення історичних фактів, подій та явищ.

Згадку про концепт «історична правда» знаходимо вже у 1846 р. У критичній статті про історичну повість М. Сементовського «Кочубей, генеральный судья» П. Кулиш розмірковує над особливостями історичної прози: «Романа та повісті не можна скласти тільки з одних історичних подій. Картина будь-якої історичної події від додавання до неї слабо вигаданої романтичної інтриги не тільки нічого не виграє, навпаки стає молочною і затемнюється. Набагато краще представити цю картину серйозно, з важністю історика... бо форма роману, позбавивши історичну подію її достовірності, забирає у нього той інтерес, який містить сама в собі будь-яка історична правда» [Кулиш 1846: 224].

Пізніше Н. Петров, аналізуючи історичний роман П. Білецького-Носенка, відгукнувся в «Історичному віснику» (1880) статтею, де зазначив, що «звертаючись до окремих моментів роману, ми і в них нерідко бачимо яскраву тьмю історичної правди, однак далеко не завжди» [Петров 1929: 608]. Факти, які не відповідають дійсності критик називав «історическими анахронизмами роману» або «історическими несообразностями».

За словами Д. Мордовця, знанням духу часу та його мови, достовірністю побутових рис вражають літературні надбання М. Костомарова: «Як в історичних своїх роботах, так і в белетристичних він завжди і незмінно

залишався істориком – вірним служителем фактів, документальності, історичній правді. На користь цієї, священної для нього, історичної правди, на користь історичної і побутової точності – точності духу і колориту часу, він мимоволі жертвував художньою творчістю, вимислом романіста» [Мордовець 1886: 222 – 223]. Д. Мордовець вважає, що художні твори М. Костомарова на історичну тематику значно вищі багатьох псевдоісторичних романів того часу.

Художній, а не історичній правді в літературному творі віддає перевагу В. Белінський. «У творі мистецтва необхідно шукати дотримання художньої, а не історичної істини» [Белинский 1953, Т. 3: 10], – зауважує критик. Аналізуючи особливості історичних романів, М. Добролюбов висуває думку про те, що для творів даного жанру найголовніше, «щоб в описі всіх предметів і подій роману автор художньо знаходив дійсність...» [Добролюбов 1961: 92]. Літературознавець виступав проти «рабського» копіювання дійсності, проте одночасно пропонував письменникам «не віддалятися від живої істини».

І. Франко, М. Костомаров та І. Нечуй-Левицький схильні вважати, що найголовніше для автора природне відчуття характеру історичної доби та знання народних настроїв. «Я називаю внутрішньою правдою вірність у зображенні побуту, звичаїв, понять, спонукань, характеру дій осіб у зображувану епоху» [Костомаров 1875: 15], – пише М. Костомаров у статті «Мое украинофильство в “Кудеяре”». Критично оглядаючи твори української літератури різних жанрів, І. Нечуй-Левицький зауважує, що історична белетристика «не повинна бути намальованням тільки правдивого історичного минулого життя; не повинна бути тільки копією минулого і дбати тільки об історичній правді осіб і подій. Для того єсть у нас наука історії, історична критика, археологія...» [Нечуй-Левицький 1968: 61].

Підхід І. Франка до розуміння принципу історизму та художньої правди у творі мистецтва враховував національну ідею: «Розуміється також, що вже само поняття «правди» вимагає, щоби в літературі змальовані були і всі національні окремішності даного народу...» [Франко 1980: 13]. Те ж твердив і М. Гоголь: «Все, що не з'являється в історії: народи, події – повинні бути неодмінно живими і ніби знаходитися перед очима слухачів або читачів, щоб кожний народ, кожна держава зберігали свій світ,

свої фарби...» [Гоголь 1952: 28]. Письменник пропонує неодмінно висвітлювати найоригінальніші та «найгостріші» народні риси, неодмінно враховувати ментальність народу.

Жанрова специфіка історичної прози вимагає від письменників залучати в художню канву текстів «домисел» та «вимисел». Від того, наскільки автор майстерно володіє цими поняттями, залежить ідейно-естетична якість та аксіологічна значимість літературного твору.

С. Томашівський, розглядаючи історичні твори М. Старицького, наголошує: «Факти й особи не мусять бути, як такі, у всіх деталях історично вірні, можуть бути видумані, але кожне з них мусить мати душу того часу, котрий автор виводить перед очима читача» [Томашівський 1899: 139 – 140].

Від творчої фантазії автора залежить використання «дози» вимислу у творі історичної тематики. В. Белінський акцентує, що письменник не повинен бути «рабом історії», бо сліпо копіюючи факти, він втрачає найголовнішу свою якість – творчий потенціал: «Йому [письменнику – К.М.] потрібні тільки деякі миті з життя героя, йому потрібні лише деякі риси епохи; він має право робити пропуски, неважливі анахронізми, вправі порушувати фактичну вірність історії, тому що йому потрібна ідеальна вірність» [Белинский 1953, Т. 2: 132]. Без сумніву, захищаючи вимисел, він мав на увазі творчу інтерпретацію фактів історії в їх майстерному поєднанні з історичною дійсністю, а не виправдовував недбайливе поводження з правдою життя.

Досліджуючи історичні романи, М. Добролюбов вбачав застосування вимислу обов'язковим критерієм їх написання: «Вести в історію свій вимисел, але вимисел той побудувати на історії, вивести його з природного ходу подій, наскрізно провести крізь всю історичну розповідь... ось завдання історичного романіста» [Добролюбов 1961: 92-93]. Критик за-суджував вільне вторгнення вимислу в історію, але й заперечував повне підпорядкування фактові. Український письменник І. Нечуй-Левицький зауважує, що історичне минуле – вдячний матеріал для прояву авторської фантазії та інтуїції: «З минувшим життям поет має право поводитись вільніше, ніж з сьогочасним. В образах минулого можна легше і зручніше розвести яку-небудь ідею, показати її початок, її підстави і разом її маючий бути послід, вплив на людей» [Нечуй-Левицький 1968: 63].

Навіть історики за фахом не заперечували вимисел у літературі. «А що ж за роман, що ж за художність без вільного вимислу...» [Мордовець 1886: 222], – пише Д. Мордовець. Ідентичну позицію має і П. Куліш, який критично розглядав історичні повісті М. Гоголя: «Писати у вигляді повісті історію певного часу можна різними способами. Можна, зовсім не торкаючись історичних фактів та осіб, зобразити відповідну епоху так, що повість вийде суворо історичною. Можна торкатися певного століття злегка, мимохідь, що тільки найдосвідченіший читач вловить момент зіткнення вільного вимислу з історичною дійсністю. У будь-якому випадку від автора вимагається, щоб повість була пройнята подихом того часу, до якого належить» [Куліш 1861 № 9: 59]. Онтологічне осмислення й критичний аналіз історичної прози неможливі без усвідомлення специфічних, притаманних тільки їй ознак (концептів). На власному досвіді П. Куліш обґрунтував теоретичні питання української літератури, зокрема розкрив особливості історичної прози: «Для історичного романіста необхідна, по-перше, особлива свіжа і цікава подія, яка б збуджувала в читачеві сильне співчуття і зацікавленість; по-друге, він повинен вміти при зображенні своїх характерів списувати з натури; ...вже по-третє, йому потрібна історична епоха, яка при перших двох умовах оживе і повернеться з лона минулого перед очима читача» [Куліш 1846: 224]. Саме так П. Куліш окреслив основні моменти, які допомагають письменникам достовірніше «вибудувати» твори історичної тематики.

Водночас, П. Куліш зауважує, що «і оповідач, і історик, і природознавець, і філософ взялися зобразити, кожен по-своєму, життя в його істині, а не оманливий вид життя» [Куліш 1861, № 2: 157]. Іншими словами, інтерпретуючи історичне буття, кожен з них обов'язково повинен враховувати специфічні категорії конкретної науки чи художньої літератури. «Історія – се не глина для ліплення всяких фігур, – акцентує критик С. Томашівський, – вона має певні права, що їх не можна нарушати, і домагається, щоб кожний, хто лиш із нею має діло, хоч трохи познайомився з нею» [Томашівський 1899: 145]. Отже, розробляючи історичну прозу, необхідно враховувати її найголовніші концептуальні положення та теоретичні засади.

Поширенню історичної прози та утвердженню її провідних концептів, безумовно, допомагали періодичні видання XIX – поч. XX ст. «Літерату-

рно-науковий вісник», «Киевская старина», «Исторический вестник», «Основа», «Зоря», «Дніпрова хвиля» та ін. були своєрідними осередками для розвитку літературно-критичної та наукової думки. На сторінках журналів та газет з'являлися художні твори митців слова, порушувались проблемні питання тогочасної науки і літератури, давались критичні зауваження та рецензії на нові твори мистецтва, відбувались літературні дискусії. Досить часто письменники виступали одночасно і редакторами періодичних видань (наприклад, «Літературно-науковий вісник» редагували І. Франко, М. Грушевський, О. Маковей; «Исторический вестник» – М. Костомаров; «Основу» – П. Кулиш та М. Костомаров).

Таким чином, протягом ХІХ століття поступово почали формуватися і теоретичні засади історичної прози. Літературознавчі праці зазначеного періоду, присвячені історичній прозі, переважно мали форму критичних зауважень, проте саме вони заклали основні підвалини для подальшого науково-критичного розгляду творів історичної тематики. Прерогативою перших спроб обґрунтування історичної прози стає осмислення провідних концептів історизму. Історична та художня правда, художній домісел та вимисел кардинально стають тими орієнтирами, на які неодмінно звертають увагу зарубіжні та вітчизняні вчені під час дослідження текстів історичної тематики.

ЛІТЕРАТУРА

Арістотель. Поетика / [Вступ. стаття і комент. Й.У. Кобова]. – К.: Мистецтво 1967. – 129 с.

Белинский В. Полн. собр. соч.: В 13 т. – М., 1953. – Т. 2. – 767 с.

Белинский В. Полн. собр. соч.: В 13 т. – М., 1953. – Т. 3. – 683 с.

Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений: В 14 т. – М. – Л., 1952. – Т. 8.

Добролюбов Н. Собр. соч.: В 9 т. – М. – Л., 1961. – Т. 1. – 596 с.

Костомаров Н. Мое украинофильство в «Кудеяре» // Киевский телеграф. – 1875. – № 85. – С. 15.

Кулиш П. Гоголь, как автор повестей из украинской жизни // Основа. – 1861. – № 9. – С. 56–68.

Кулиш П. Кочубей, генеральный судья. Историческая повесть Николая Семеновского // Московитянин. – 1846. – Ч. 1. – № 2. – С. 224.

Кулиш П. Характер и задача украинской критики / П. Кулиш // Основа. – 1861. – № 2. – С. 157 – 162.

Мордовец Д. Холуй. Эпизод из историческо-бытовой русской жизни первой половины XV столетия Н.И.Костомарова // Исторический вестник. – Т. 24. – 1886. – С. 222 – 223.

Нечуй-Левицький І. Зібрання творів: В 10 т. – К.: Наукова думка, 1968. – Т. 10. – 588 с.

Петров В. «Чернігівка» Костомарова // Костомаров М. Чернігівка. Бувальщина з другої половини XVII віку. – К., Книгоспілка. – 1929. – С. III–IV.

Томашиівський С. Оборона Буші, історична драма М. Старицького // Літературно-науковий вісник. – Т. VIII. – 1899. – С. 136–152.

Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, – 1980. – Т. 26. – 462 с.

Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 41. – 683 с.